

Ədəbiyyatşünaslıq
Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi

Məhəmməd Altunbayın publisistikasında milli istiqlal problemi

Abid Tahirli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: habidtahirli@gmail.com

Annötasiya. Məqalədə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış simalarından Məhəmməd Altunbayın (1911, Gəncə-1987, Ankara) yaradıcılığının ana xəttini təşkil edən milli istiqlal problemi publisistin “Qana gömülən hürriyyət”, “Yaşayan ölümlər”, “Ölüm düşərgəsində 9 il”, “Azərbaycan” və s. kimi məqalələri əsasında təhlil edilir, dəyərləndirilir, aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlər hasil olunur:

- M.Altunbayın publisistikası mühacirət irsində milli istiqlal uğrunda mücadilə yolunu işıqlandıran, eyni zamanda, totalitar sovet rejiminin bütün eybəcərliklərini konkret faktlarla ifşa edən dəyərli nümunələrdəndir;

- Publisistin əsərlərinin ideya-məzmunu milli, döyüşkən, mövzusu rəngarəng, dili zəngin, obrazlı, üslubu maraqlı, orijinal, bir sözlə, sənətkarlıq səviyyəsi sanballı və təqdirəlayiqdir;

- Bu əsərlər gəncləri ata-babaların keçdiyi yolla tanış edir, onlarda milli duyğuları, istiqlala sevgini, vətənə məhəbbət hissini gücləndirir.

M.Altunbayın milli istiqlal hərəkətinə, sovet rejimi və kommunist ideologiyasının tənqidinə həsr etdiyi publisistik nümunələr imperiyaya qarşı mübarizə illərində olduğu kimi, günümüzdə də aktual və əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: mühacirət publisistikası, Məhəmməd Altunbay, “Mücahid” məcmuəsi, milli istiqlal mücadiləsi, totalitar sovet rejimi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 06.04.2022; qəbul edilib – 16.04.2022

The problem of national independence in Mahammad Altunbay’s publicism

Abid Tahirli

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: habidtahirli@gmail.com

Abstract. In the article the problem of national independence that constitutes the main line of the creativity of Mahammad Altunbay (1911, Ganja – 1987, Ankara), prominent figure of Azerbaijani emigration literature is analyzed on the basis of publicist’s articles such as “Independence drenched in blood”, “The Living Dead”, “9 years in the death camp”, “Azerbaijan” and others. The following scientific and theoretical conclusions are:

- M.Altunbay’s publicism is one of the valuable examples that illuminates the path of the struggle for national independence in the emigrant heritage and exposes all the ugliness of the totalitarian Soviet regime on concrete facts.

- The idea and content of publicist's works are national, militant, and multifaceted, its language is rich, imaginative; the style is interesting, original, in a word, the level of mastership is worthy and commendable.

- These works introduce the path of their ancestors to youth and strengthen their national feelings, love for independence and homeland.

M.Altunbay's publicistic examples dedicated to national independence movement, Soviet regime and to the criticism of communist ideology are actual and important today as in the years of struggle against the empire.

Keywords: emigration publicism, Mahammad Altunbay, "Mujahid" collection, the struggle for national independence, the totalitarian Soviet regime

Article history: received – 06.04.2022; accepted – 16.04.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan mühacirlərinin bədii- publisistik yaradıcılığının ana xəttini milli istiqlal hərəkatı, onun ideoloji-siyasi əsasları, təşəkkülü, inkişaf mərhələləri, totalitar sovet rejiminin iflasına, dövlət müstəqilliyinin yenidən bərpasına inam, mücahidlərin azadlıq uğrunda savaşı yolu, Azərbaycan "davası"nın təsirli, unudulmaz hadisələri təşkil edir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Ceyhun Hacıbəyli, B.E.Ağaoğlu, Əbdülvahab Yurdsevər, Hüseyn Baykara, Abay Dağlı, Teymur Atəşli və s. kimi mücahid müəlliflərin əsərləri demokratik dəyərlərə, insan haqlarına susamış sovet rejiminin, kommunist ideologiyasının əsl simasını, antibəşər mahiyyətini, bolşevizmin, Stalin diktaturasının törətdiyi qanlı cinayətləri bütün çılpalığı ilə göstərmək və ifşa etmək baxımından bu gün də aktuallığını itir-

məyən maraqlı bədii-sənədli nümunələrdir. Həmin irsin ərsəyə gəlməsi isə mücahidlərdən istedadla yanaşı, sarsılmaz iradə, dözümlü tələb edirdi. Mühacirət publisistikasının tanınmış nümayəndələrindən Hüseyn Baykara (Qara Hüseynov-1904, Şuşa-1984, Kayseri) "Azərbaycan istiqlal mücahiləsi tarixi" əsərində kədərle qeyd edirdi ki, Azərbaycan xalqının keçmişini və mücahiləsini bilənlər və yapanları zaman əritməkdədir. O halda gələcək kuşaklar bu dəvaları nasıl və nerədən öyrənəcəklər? Müəllif yazırdı: "Kəndi kuşağıyla mücahilənin içində bulunan bir istiqlalçıl üçün öz xalqının əsirliyi tarixini yazmaq nə qədər acı isə, xalqının əsarətdən qurtarmaq üçün çabasını və qurtuluşuna inanmasını görmək də o qədər övündürücüdür" [10, s.13].

Əsas hissə / Main Part

Ötən əsrin 50-ci illərində – yaşlı mühacirlərin sıraları təbii şəkildə tədricən seyrələndə onların Azərbaycanın istiqlalı uğrunda sovet rejimi və kommunist ideologiyasına qarşı mübarizəsini yeni nəsil mücahidləri davam etdirirdilər. Məhəmməd Altunbay (1911, Gəncə-1987, Ankara) bu sırada fəallığı, fədakarlığı, istedadı və yaradıcılıq ehtirası ilə diqqəti çəkir. Onun publisistik əsərlərinin ideya-məzmunu milli, döyüşkən, mövzusu rəngarəng, dili zəngin, obrazlı, üslubu maraqlı, orijinal, bir sözlə, sənətkarlıq səviyyəsi sanballı və təqdirəlayiqdir.

Xalqımızın milli istiqlal mücahiləsinin bədii-sənədli salnaməsini yaradanlardan M.Altunbayın məhrumiyyətlərlə dolu şəxsi həyatının və məfkurəsinin aynası olan yaradıcılığında istiqlal, milli azadlıq, cümhuriyyətçilik və bu ideyalara, onun reallaşmasına qənim kəsilən qüvvələrin – sovet rejiminin və onun regionda yeritdiyi mənfur siyasətin əlaltısı olan ermənilərin törətdiyi cinayətlər aparıcı mövzulardandır. Bu sətirlərin müəllifinin "Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika (1921-1991)" [15] əsərində M.Altunbayın həyat və yaradıcılığı ba-

rədə bəhs edilmişdir. Publisistin “Hürriyyətə uçan türk” adlı xatirələrinin [4] ideya-bədii xüsusiyyətlərini sahənin səriştəli araşdırıcısı fil.e.d. Nikpur Cabbarlı özünün “Azərbaycan mühacirət nəsr” [11] monoqrafiyasında yüksək peşəkarlıqla təhlil etmiş, dəyərləndirmişdir. Odur ki, toxunulan mövzu ilə bağlı fikirlərimizi bir neçə cümlədə bildirməklə kifayətlənəcəyik. “Ata-babaların milli istiqlal mücadiləsi haqqında göz yaşı içərisində qələmə alınmış xatirə” adlandırılan biləcəyimiz memuarın ruhuna M.Altunbayın istiqlal sevgisi, eyni zamanda kommunist rejiminə, bolşevik ideologiyasına və bu ad altında gizlənərək xalqımıza qarşı amansızcasına cinayətlər törətmiş ermənilərə qarşı kin və nifrəti hopmuşdur. Əsərdə xalqımızın istiqlal uğrunda mücadiləsi, onun azadlıq eşqi, hiss və duyğuları tərənnüm, istilacı güclərin qəddarlığı, Leninin, sovet rejiminin milli siyasəti, onlara nökrlik edən ermənilərin cinayətləri ifşa edilir, müəllif konkret tarixi fakt və hadisələrə, şahidi və iştirakçısı olduğu olaylara istinad edərək, erməni-bolşevik birləşmələrinin Gəncədə törətdiyi cinayətləri, onların çirkin, məkrli niyyətlərini məharətlə açığa göstərir.

Mühacir soydaşlarımızın Ankarada nəşr etdikləri aylıq ictimai fikir məcmuəsi “Mücahid”də (1955-1964-cü illər, cəmi 59 nömrə) M.Altunbayın 20 məqaləsi dərc olunmuşdur. Həmin yazılar milli istiqlal mücadiləsi tarixini, onun bayraqdarlarının həyat və fəaliyyətini işıqlandıran dəyərli mənbələrdir. Publisistin xalqımızın müstəmləkçilərə qarşı yüz illər boyu – “ən qorxunc və ümitsiz zamanlarda belə vətənləri və hürriyyətləri uğrunda” “sonsuz bir əzm və böyük bir qəhrəmanlıqla apardıqları” tarixi mübarizəsinə həsr olunan “Qana gömülən hürriyyət” [6, s.6-8] adlı məqaləsi bu cəhətdən xarakterikdir. Məqalə “25 il savaşa bir ovuc qəhrəman”, “Azərbaycan hürriyyət və istiqlalını yenidən qazanır”, “Azərbaycan istiqlalını itirir”, “Azərbaycan hürriyyət və istiqlal mücadiləsini davam etdirir” və “Hürri insanlara” adlı 5 hissədən ibarətdir. Yazının kompozisiyası toxunulan mövzunu tam əhatə etməyə, ideya və məzmunu aydın şəkildə çatdırmağa imkan verir.

“25 il savaşa bir ovuc qəhrəman” adlı ilk hissədə M.Altunbay Azərbaycanın yerüstü və

yeraltı zənginliklərinə, coğrafi mövqeyinə görə “zaman-zaman istilalara uğradığını və əsrlər boyu savaş meydanı halına gəldiyini” yazır. XIX əsrin əvvəllərindən Rusiyanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün də tarixin növbəti sınaqlarından biri olduğunu xatırladan publisist xalqımızın işğalçılara qarşı 25 il – 1803-cü ildən 1828-ci ilədək davam edən müqavimətinin məğlubiyyətlə, bədnam Türkmənçay müqaviləsi ilə sona çatdığını qeyd edir. M.Altunbay yazır: “Azərbaycanı işğal edən çar ordusunun hökmranlığına, zülüm, işgəncə, Sibir sürgünlərinə rəğmən Azərbaycanın hürriyyət əşiqi, eyni zamanda cəsur, fəzilətli və fədakar xalqı heç bir zaman hürriyyət və istiqlal mücadiləsindən vaz keçmədi. Azərbaycan münəvvərlərinin Sibirə sürgün edilməsinə, məmləkətin hər tərəfində qurulmuş dar ağaclarından asılmasına baxmayaraq, hürriyyət və istiqlal mücadiləsi bir an da olsun səngiməmiş, getdikcə daha böyük vüsət almışdır” [6, s.6].

“Azərbaycan hürriyyət və istiqlalını yenidən qazanır” adlı hissədə müəllif istiqlal mübarizəsi tarixi ilə bağlı fikrini davam etdirərək Birinci Dünya müharibəsindən sonra çar Rusiyasında və dünyadakı şəraitin təsiri ilə bölgəmizdə də azadlıq hərəkatının alovlandığını və nəticədə 1918-ci il may ayının 28-də Şərqdə ilk demokratik dövlətin – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığını qeyd edir. M.Altunbay 23 ay ərzində gənc dövlət tərəfindən həyatın bütün sahələrində uğurlu islahatların həyata keçirildiyini fəxarətlə bildirir.

Məqalənin “Azərbaycan istiqlalını yenidən itirir” hissəsində müəllif ölkəmizin 1920-ci ildə ruslar tərəfindən təkrar işğala məruz qaldığını yazır və bir daha tarixə gözücu nəzər salır: “İlk dəfə Dəli Pyotrın vəsiyyətləri ilə rusların qətlinə məruz qalan Azərbaycan bu dəfə Leninin qanlı xəncəri altında yenidən bir vəhşət səhnəsi halına gəldi” [6,s.7]. Apreldə Bakıya daxil olan bolşeviklər şəhəri ələ keçirdikdən sonra kommunistlər tərəfindən milli istiqalçıların təqibi, sorğu-sualsız həbs və sürgünlər başlayır. Bütün bunlara baxmayaraq, xalqın müqaviməti səngimir, üsyanlar bir-birini əvəz edir, hamısı da qanda boğulur, nəticədə bolşevik hakimiyyəti bərqərar olur. “Azərbaycan hürriyyət və istiqlal mücadiləsi davam edir” yarımşərtlövhisində is-

tiqlal mücadiləsinin qürbətdə mühacirlər tərəfindən davam etdirildiyi vurğulanır. Müəllif sual verir ki, bəşər tarixinin üz qarası olan kommunist zülmündən Azərbaycan xalqı sındımı, qürurunu itirdimi? Hürriyyət mücadiləsindən əl çəkdimi? Müəllif özü sanki bu günlərə işarə vurmuş kimi uzaqgörənliklə cavab verir: “Yox!... Əsla!... Əksinə, övladları öldürülən, malı-mülkü əlindən alınan, müqəddəs nəyi varsa ayaqlar altına alınan xalqın hürriyyət və iman dolu eşqi heç bir zaman öldürüləmədi! Öldürülə bilməzdi!... Çünkü Azərbaycanın hürriyyət və istiqlal mücadiləsi bir illik, beş illik, iyirmi beş illik deyil, XIX əsrdən bəri hər qarış torpağını övladının qanı ilə süsləyən heç bir azərbaycanlı hürriyyət və istiqlal qayəsindən əl çəkməyəcəkdir...” [6, s.8].

M.Altunbayın Azərbaycan istiqlalı mövzuna həsr etdiyi yazılar ideya istiqaməti ilə birbirinə bənzəyənlər də, mövzu, məzmun, həcm və sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən fərqlənir. “Qana gömülən hürriyyət” adlı müxtəlif hissələrdən ibarət yazıda olduğu kimi, “Türk yurdlarını tanıyaq” rubrikası ilə dərc olunmuş “Azərbaycan” məqaləsi də [2, s.3-6] zəngin yerüstü və yeraltı sərvətlərə sahib ölkəmizin mübarizələrlə dolu tarixinə səyahətlə başlayır. Bu yazının bir maraqlı cəhəti də ondan ibarətdir ki, məqalə həm də ingilis dilində dərc edilmişdir ki, bu da Azərbaycan tarixini, xalqın istiqlal uğrunda mücadiləsini daha geniş dairədə tanımaq, təbliğ etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

M.Altunbayın “Azadlıq” radiosunun yeddiillik fəaliyyəti münasibəti ilə” adlı yazısını [1, s.21-23] milli istiqlal mücahidinin məfkurə, amal manifesti, etiraz və üsyan duyğuları, azadlığa çağırışı da adlandırmaq olar. Müəllif məqaləyə mənalı, təsirli, düşündürücü sətirlərlə başlayır, ecazkar Münhen gecələrini təsvir edir, sonra sovet rejiminin vəhşətini göz önünə gətirir, daha sonra isə şirin xəyallara dalır: “31 mart 1960-cı il. Almanyanın Münhen səhərindəyəm, axşamüstüdür, hava olduqca xoşdur. Münhen səmələrində insan ruhunu oxsayan dadlı bir külək əsməkdədir. Qaldığım oteldəki otağımın pəncərəsini açıb, əngin səmələrdə pırıl-pırıl yanan ulduzları seyr edir, fərqi olmadan xəyal dünyasına dalıram. O an icimdə gizli olan qərib bir hissə məni doğulub böyüdüyüm məmləkətə

götürür. Bir anlığa olsa da, Vətənimin kommunist pəncəsində əsir olduğunu unuduram. Nə qədər dadlı bir xəyal... İnsan öz Vətəninin hürriyyətini hətta xəyalında canlandırdığı zaman bambaşqa hissə və bambaşqa dünyada yaşayırmış kimi içi sevinc və ümidlə dolur. Halbuki, bu gün bunların hamısı bir xəyaldır... Məmləkətim əsirdir. Hürr olan yalnız mənəm... bu isə cüzi və çox cüzi bir təsəllidir”. M.Altunbay hürriyyətin boğulduğu kommunist dünyasında insanların ümid və dadlı bir xəyal qurmaq azadlığından da məhrum olduğunu ürək ağrısı ilə yazır.

M.Altunbayın yazı üslubu maraqlı, cəlbedici, sərbəst və dinamikdir, dili axıcı, aydın, zəngin və təsirlidir. Çoxdan görmədiyi dostu, ideya, fikir və məfkurə yoldaşı Faruk Fenikin “Bu gecə əylənək, musiqi dinləyək və dörd illik dostluq həsrətinin acısını çıxaraq” – təklifinə M.Altunbay “Haqlısan, amma bu gecə sənin arzu etdiyini kimi əylənməyimizə imkan yoxdur. Çünkü bu gecə kommunizm məhkumu millətlərin Münhendə yaşayan və eyni zamanda da öz məmləkətlərinin qurtuluş və hürriyyəti uğrunda mücadilə edən mənsuqları bir araya toplanaraq qardaşcasına əylənəcəklər. Biz də bu qardaş toplantısına getməliyik”, – deyər cavab verir. Məqalə müəllifi dostunu da “dəmir pərdə” arxasında insan haqlarını çeynəyən kommunizmin məhkumu olan millətlərə sovet rejiminin yalanlarını ifşa etmək və dünyada baş verən hadisələri olduğu kimi çatdırmaq məqsədi ilə təsis edilmiş “Azadlıq” radiosunun yaradılmasının yeddinci ili münasibətlə təşkil olunan tədbirə dəvət edir. M.Altunbay “məhkum millətlərin dostu, hürriyyət əşiqi” Faruk Feniklə birlikdə tədbirə qatılır, “əsir məmləkətlərin övladları”nın iştirak etdiyi mərasim haqqında geniş məlumat verir. Publisist məqaləsini kommunizmin iflasa uğrayacağına, xalqların azadlığa qovuşacağına inam və ümidlə bitirir: “Hürriyyət insan ruhunun ölməz bir idealıdır. İnsanlığın ən gözəl ifadəsi hürriyyətlə əlaqəlidir. Dünya qurulduğundan bəri insanlıq müqəddəs idealın gerçəkləşməsi uğrunda mücadilə etmiş və etməkdədir. Tarixin ən zalım və ən dəhşətverici ölümləri insanların qəlbindəki hürriyyət atəşini əsla söndürə bilməmişdir”. M.Altunbayın sovet rejimi və kommunist ideologiyasının tənqidinə

həsr etdiyi digər əsərlər kimi bu yazısı da istiqlal fikri, ideyası, məfkurəsi ilə yoğrulmuş müqəddəs hisslərin vəhdətindən doğan, eyni zamanda işğal və istibdad rejiminə qarşı nifrəti daha qabarıq, əhatəli və təsirli çatdırır.

M.Altunbayın “Kolxozlar necə quruldu” və “Kolxozlarda kəndlilər necə işlədilir?” adlı iki hissədən ibarət “Yaşayan ölümlər” [9, s.8-9] məqaləsi sovet rejiminin fəsadlarını və çürüklüyünü, kommunist ideologiyasının iflasa məhkumluğunu və perspektivsizliyini, antibəşər mahiyyətini göstərən və ifşa edən yazıları içərisində mühüm yer tutur. Məqalə müəllifin şahidi və iştirakçısı olduğu hadisələr əsasında qələmə alınmışdır. M.Altunbay elə bil ki, oxucu ilə üz-üzə oturub səmimi söhbət edir, gördüklərini, müşahidələrini ona danışır, qarşı tərəfin fikrinə təsir etmək üçün təşəbbüs göstərmir və sovet rejiminin kolxoz quruculuğu metodlarının doğru və ya yanlış olub-olmadığı mülahizəsini hürr vicdanlara buraxdığını bəyan edir. Məlum olur ki, M.Altunbay Bakıda buraxılan “Kommunist” və “Yeni yol” qəzetlərinin müxbiri kimi sonralar partiyanın göstərişi ilə güllələnən fəal kommunist baş redaktor Cahangirovun tapşırığı ilə kolxoz quruculuğunun gedişatı barədə məqalə hazırlamaq məqsədi ilə kəndə ezam olunur. O, kəndlilərin aclıq və səfalət içərisində yaşadıklarını müşahidə edir, adamların kolxoz ideyasını bəyənmədiklərini, bunu “vicdansızlıq və ədalətsizlik” kimi qiymətləndirdiklərini, kommunistlərin “Bir kasıb kəndli qalmaqdadır” – şüarı altında həyata keçirdikləri təbliğat kompaniyasına inanmadıklarını və onların “süslü yalanlarına əsla etibar etmədiklərini” yazır.

Kommunistlərin kolxoz təbliğatı istənilən nəticəni vermədikdə onlar zorakılığa əl atır, “kimisinə “kulak”, kimisinə “vətən xaini”, “kimisinə də “xalq düşməni” damğasını vuraraq kəndin ortasında, kəndlilərin gözü qarşısında qurşuna düzməyə başlayırlar”. Bu qanlı mən-zərəni dəhşətlə seyr edən kəndlilər tamamilə yox olmaqdan, bütün mal-mülklərini kolxoza vermək və hələlik kölə kimi yaşamaqdan başqa çıxış yolu olmadığı qənaətinə gəlirlər. Kolxoz quruculuğundakı zorakılıqlara baxmayaraq, Kommunist Partiyasının Baş katibi Stalin “Pravda” qəzetindəki məqaləsində bunlardan xəbərsiz kimi bəzi yerlərdə cəbr tətbiq edilsə

də, kolxoz quruculuğunun uğurla başa çatdığını elan edir... Məqalənin ikinci – “Kolxozlarda kəndlilər necə işlədilir?” hissəsi də yüksək sənətkarlıqla işlənmişdir və maraqla oxunur. M.Altunbay yazır ki, 7-dən 70-ə qədər qadın, kişi kəndlilər sübh tezdən axşam qaranlıq düşənə kimi tarlalarda “durmadan, dayanmadan, dincəlmədən əsir kimi” çalışır, evlərinə “yorğun və bitkin bir halda” dönürlər. Kəndli evlərində müşahidələrini davam etdirən M.Altunbayın kənd uşaqlarının cılız və olduqca sısqı halı diqqətindən yayınmır. Uşaqlar çöl bitkiləri ilə qidalandıqından tez-tez zəhərlənir, bəzən onların həyatlarını xilas etmək mümkün olmur. Kəndli qadın və kişilərin rəngləri sapsarı, solğundur, bir dəri və bir sümük qalmışlar. Kolxozçuların səfaləti yalnız aclıqdan ibarət deyil. Onlar daim ayaqqabısız gəzir və yamaqlı pal-tarlar geyinir. Evlərindəki yorğan-döşək isə yataq dəstindən başqa hər şeyə bənzəyirdi. “Bu zavallı insanlara NKVD məmurları və kolxozun böyükləri “Yaşayan ölümlər” adını qoymuşdular”.

Kəndlilərin əzab və məhrumiyyətlərlə dolu həyatı bununla da bitmir. Partiyaya yarınmaq istəyən təsərrüfat rəhbərləri hər gün sübh tezdən və axşam ac-susuz, yorğun halda evlərinə dönməyə kolxozçulara uydurduqları mahnıları zorla oxudurlar:

*Biz kolxozçuyuz, şənziz, məsuduz,
Bu torpağın əziz övladıyız.
Bizə bu həyatı yoldaş Stalin verdi.*

Bu “misralar” istər-istəməz digər bir mücahidin – Ceyhun Hacıbəylinin fransız dilində qələmə aldığı “Nejdanovun işi” adlı hekayəsini [13, s.74] yada salır. Hər iki əsərdə insanların dözülməz həyat şəraiti, bütün bunlara rəvac verən kommunist ideologiyası, Stalin rejimi kəskin tənqid və ifşa olunur.

Mühacir publisistlərin müraciət etdiyi başlıca mövzulardan biri sürgün həyatına, repressiyaya məruz qalan azərbaycanlıların Stalin rejiminə qarşı ölüm-dirim savaşına, totalitar sovet sisteminin qanlı cinayətlərinə həsr edilmişdir. M.Altunbayın “Ölüm düşərgəsində 9 il” [8, s.3-4; s.4-6] adlı irihəcmli yazısı daha çox mühacirət publisistikasına xas üslubda – qəhrəmanın

adını gizli saxlamaqla – adın baş hərfini, “M” yazmaqla kifayətlənmişdir. Müəllif bu addımı qəhrəmanın “qızıl rejimin qorxunc pəncəsində ölümə və yaxud yenidən işgəncələrə məruz qalmaması düşüncəsi ilə” atmışdır. Bakının sement zavodunda rəhbər vəzifələrdən birində çalışan “M” fəal və hörmətli kommunistlərdəndir. Həyatda yaşlı anasından başqa kimsəsi yoxdur. Partiya yığıncaqlarından birində istiqrazların vətəndaşlara zorla satılmasına etiraz etdiyinə görə, dərhal partiya sıralarından və tutduğu vəzifədən azad edilir, sabotajda günahlandırılaraq 9 il həbs cəzasına məhkum olunur. Gənc və güclü olduğu üçün onu yeni tikilən su kanalında işləmək üçün Moskvadakı həbsxanalardan birinə göndərilir. 9 il onun bütün həyatını alt-üst edir. Həbs müddətini başa vurub Bakıya qayıdan “M”-nin anası vəfat etmiş, özü qocalmış, əldən düşmüşdür. O, hər kəsdən qorxur, ehtiyatlanır, heç kimə etibar etmir, sirrini açmır. Bir neçə cəhddən sonra M.Altunbay həbsxana illərində dostunun başına gətirilən müsibətləri öyrənir və qələmə alır.

M.Altunbayın əsərindəki bir çox epizodlar Abay Dağlının “Onlar türklərdi” memuar romanındaki [14] faciəvi səhnələrlə səsleşir. Təsvir olunan hadisələr Sovet quruluşunun törətdiyi bütün məşəqqətləri, çirkinlikləri, Stalin rejiminin antibəşər mahiyyətini dərk etmək və dəyərləndirmək baxımından, mübaligəsiz demək olar ki, totalitar sosialist rejimində xalqın faciəsini əks etdirən rus dissident ədəbiyyatının hətta ən parlaq nümunələri ilə müqayisə oluna bilər: “Havaların sıcaq olmasına rəğmən səhərdən axşama qədər Moskva kanalını qazırıdılar. Hər gün yüzlərcə xəstə və aclıqdan taqətsiz düşən məhkumlar verilən günlük işi tamamlamadıqları üçün növbətçi mühafizlərin qırbaqları altında inləyirdilər...hər gün aclıqdan və türlü xəstəliklərdən ölənlərin sayı davamlı şəkildə artırdı” [8]. “Soyuq sifirin altında 42 dərəcə idi. Məhkumlar tir-tir tirəyir, qulaqları, əlləri, burunları donurdu. Fəqət işləmək əmrinə qarşı heç kim çıxma bilməzdi. Müdhiş soyuğa rəğmən əllərimizdə külüng və kürək kanal qazmağa çalışırıdılar. Torpağa vurulan külüngün səsi cingilti ilə ətrafa yayılırdı. Torpaq sərt qayanı xatırladırdı. Donmuş torpağa külüng vurduqca yerdən sıçrayan buz parçaları üzümüzü iti bıçaq kimi kəsir-

di [8, s.5]. “M” nəql edir ki, ölənlərin cəsədlərini 4-5 gün bir yerə toplayır, sonra iyənmiş meylələri bir quyu qazaraq ora atırdılar. M.Altunbay “M”-nin dili ilə deyir: “Ölüm kommunist zülmünü unutturacaq yeganə çarədir” [8, s.6]. “M”-nin əzablarla dolu həyatını böyük maraq və kədərli duyğularla izləyən oxucu yazının bəlkə də qəmli və ümitsiz notlarla bitəcəyini düşünür. Amma yox! M.Altunbay öz qəhrəmanına da, oxucuya da xitab edir: “Bu acını və kədərləri dəf etmək üçün göz yaş tökmək deyil, mücadilə etmək gərəkdir. Həm də elə bir mücadilə ki, bu mücadilənin sonu istiqlal və hüriyyət zəfəri ilə nəticələnsin” [8, s.4].

M.Altunbayın Türkiyədə çıxan “Kızılelma” jurnalının 28 noyabr 1947-ci il tarixli 5-ci sayında Türkiyənin Baş nazirinə ünvanladığı məktub da [12] müəllifin milli istiqlal idealına bağlılığını, Stalin rejiminin qəddarlığını, amansızlığını göstərmək baxımından maraqlı sənəddir. Əslində bu məktub Sovet rejiminin bütün eybəcərliklərinin şahidi olmuş müəllifin acı fəryadıdır. II Dünya müharibəsindən sonra legionerlər və əsirlikdən qaçmağa müfəffəq olmuş soydaşlarımız edam və ya sürgün ediləcəklərindən ehtiyatlanaraq Sovet İttifaqına qayıtmaqdan imtina edirdilər. Amma Avropada da onlar, xüsusi ilə xarici dil bilməyən və peşəsi olmayanlar əziyyət çəkir, ağır, dözülməz həyat yaşayır, ilk fürsətdən ikinci vətən hesab etdikləri Türkiyəyə köçməyə çalışırdılar. Bu işdə onlara legion liderləri, əski mühacirlər imkanları daxilində yardım göstərirdilər. Məhəmməd Altunbay da həmvətənlərimizin Türkiyədə məskunlaşması üçün fəallıq göstərənlərin cərgəsində idi. Türkiyə hökuməti müsəlmanların, o cümlədən azərbaycanlıların bu ölkədə məskunlaşmasına qayğı göstərirdi. Lakin müvafiq sənədlərin hazırlanmasında müəyyən çətinliklər, bürokratik əngəllər, bəzən məmurların biganəliyi prosesi ləngidirdi. Bütün bunlara görə M.Altunbay Türkiyənin Baş nazirinə məktub ünvanlayır. Həmin müraciəti mühacirətşünas tədqiqatçı Dilqəm Əhməd maraqlı şərhlə birlikdə “Teleqraf.com” saytında dərc etdirmişdir [12]. M.Altunbay məktubunda yazır: “Bu kimsəsiz qalan əsirlər kommunizmin qanlı və vəhşi çəkməsi altından qaçmağa müvəffəq olaraq Avropanın hər bucağına səpələnən türkünstanlı, azərbaycanlı, kırımlı,

şimali qafqazlı və idil-urallı türklərdir. Biz bu bədbəxt qardaşlarımızın hər gün yurdumuza gələn acınacaqlı məktublarını göz yaşlarımızla oxuyuruq. Ataları, anaları güllələnən, övladları aclıqdan ölənlər bu zavallı qardaşlarımız uzun illər müstəbid bir rejimin pəncəsində inim-inim inlədilər. Fəqət bu gün azad Avropada da yenə əsirlər kimsəsiz, səfil və pərişandırlar. İllərdən bəri ruhlarını oxşayacaq, kədərlərini bölüşəcək,

könüllərini bir az olsun şən edəcək müşfiq bir qucaq tapa bilmədilər. Zira onların əskidən bəri ən qutlu əməlləri dünyada ən əziz varlıq olaraq tanıdıqları müqəddəs yurdumuza gələ bilməkdir. Hətta bu yolda canlarını da verməyə hər an hazırdılar. Aylar əvvəl “Sizlər Türkiyəyə qəbul edilmirsiniz” sözünü eşitdikləri vaxt bir çoxları intihar etmiş və bəziləri də kədərlərindən aylarca xəstəxanalarda yatmışlar” [12].

Nəticə / Conclusion

Ən müxtəlif mövzularda qələmini sınıyan M.Altunbayın bütün yazılarının bir ortaq cəhəti var: Azərbaycan davası! Məhəmməd Altunbayın Gültəkin [5, s.17-18], Ceyhun bəy Hacıbəyli [3, s.8-9], Əbdürrəhman Fətəlibəyli-Düdən-

ginski [7, s.14-15] haqqında qələmə aldığı oçerklər də müəllifin milli istiqlal problemlərinə dair görüşləri haqqında təəssüratı zənginləşdirir.

Ədəbiyyat / References

1. Altunbay Mehmet. Azadlıq radiosunun yedi illiyi münasebeti ilə. Ankara: “Mücahit” mec., 1960, № 29.
2. Altunbay Mehmet. Azərbaycan. Ankara: “Mücahit” mec., 1955, № 2.
3. Altunbay Mehmet. Ceyhun bəy Hacıbəyli. Ankara: “Mücahit” mec., 1963, № 53-54.
4. Altunbay Mehmet. Hürriyete uçan türk. Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989.
5. Altunbay Mehmet. İstiklal şairi Gültəkin. Ankara: “Mücahit” mec., 1960, № 29.
6. Altunbay Mehmet. Kana gömülən hürriyyət. Ankara: “Mücahit” mec., 1955, № 1.
7. Altunbay Mehmet. Kommunistlərin öldürdüyü mücahit A.Fətəlibəyli. Ankara: “Mücahit” mec., 1955, № 5.
8. Altunbay Mehmet. Ölüm kampında 9 sene. Ankara: “Mücahit” mec., 1955, № 5; № 6.
9. Altunbay Mehmet. Yaşayan ölümlər. Ankara: “Mücahit” mec., 1955, № 3.
10. Baykara Hüseyn. Azərbaycan istiqlal mücadiləsi tarixi. İstanbul: Gənclik Basımevi, 1975.
11. Cabbarlı Nikpur. Azərbaycan mühacirət nəsr. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
12. Dilqəm Əhməd. Çörək pullarını toplayıb Türkiyə bayrağı hazırlayan azərbaycanlılar -Baş nazirə məktub. Teleqraf.com, 27 mart 2022. <https://teleqraf.com/news/toplum/321506.html>.
13. Hacıbəyli Ceyhun. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2017.
14. Rana (Dağlı Abay). Onlar türklərdir. Ankara: Sebat Matbaası, 1951.
15. Tahirli Abid. Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika (1921-1991). Bakı: CBS, 2005.

Проблема национальной независимости в публицистике Мохаммеда Алтунбая

Абид Тахирли

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: habidtahirli@gmail.com

Резюме. В статье на материале статей «Свобода, окропленная кровью», «Живые павшие», «Девять лет в смертном лагере», «Азербайджан» и др. анализируется проблема национальной независимости, являющаяся лейтмотивом творчества одной из значимых личностей азербайджанской эмигрантской литературы, публициста Мохаммеда Алтунбая (1911, Гянджа – 1987, Анкара), даётся их оценка и приводятся следующие полученные научно-теоретические результаты:

- В эмигрантском наследии публицистика М.Алтунбая является образцом, освещающим пути борьбы за национальную независимость, и в то же время на конкретных фактах разоблачающим все уродливые проявления тоталитарного советского режима;

- Идейное содержание произведений публициста характеризуется боевым национальным духом, тематической красочностью, образным богатством языка, интересным оригинальным стилем, одним словом, его творчество достигло авторитетного заслуженного уровня;

- Эти произведения знакомят молодёжь с путём, пройденным их родителями, сильнее пробуждают в ней национальное мышление, любовь к родине и независимости.

Образцы публицистики М.Алтунбая, посвящённые движению за национальную независимость, критике советского режима и коммунистической идеологии, как и во времена борьбы против империи, актуальны и значимы и в наши дни.

Ключевые слова: эмигрантская литература, Мохаммед Алтунбай, журнал «Муджахид», национально-освободительная борьба, тоталитарный советский режим